

ИЛК ЎРТА АСРЛАРДА СУҒД ТАРИХИНИ ЎРГАНИШГА ДОИР АЙРИМ МУЛОХАЗАЛАР

Абдиев Улугбек Абдикаюм угли

Самарканд давлат университети

тарих факултети

археология йуналиши талабаси

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6673317>

ARTICLE INFO

Received: 28th May 2022

Accepted: 02nd June 2022

Online: 05th June 2022

KEY WORDS

О.Иакинф, Бий ший, Суй шу, Там шу, В. Помашек, Турк-руний Жанубий Суғд Тарихи, Табарий Муг тоғи..

ABSTRACT

Мазкур мақолада муаллиф улкамизнинг илк урта асрлардаги Суғд давлатининг археологик ва ёзма манбаларда урганилишини ёритган.

Суғд, унинг бой тарихий – маданий мероси XIX асрнинг иккинчи ярми XX асрнинг бошларига қадар изчил тадқиқотлардан четда қолиб келди. Ўрта

Осиё халқлари тарихига бағишланган умумлаштирувчи тарихий нашрларда XX асрнинг қарийиб 30-50-йилларигача эрамизнинг дастлабки асрлари, айниқса, араб истилосигача бўлган даври ҳақидаги маълумотлар ниҳоятда оз ва узук – юлуқ бўлган. Бунга сабаб ўтмишнинг шу муҳим босқичлари бўйича ёзма манбалар мукамал ўрганиб чиқилмагани, қолаверса, мазкур ҳудуднинг ўзидан қадимиятга, хусусан, араб истилосига қадар даврига оид ёзма ёдгорликлари жуда кам топилганлигидир. Бундан ташқари, кўрилаётган даврда археологик тадқиқотлар ҳам кенг кўламда ривожланмаган эди. Шунга қарамасдан, XIX асрнинг иккинчи ярмидан эътиборан фан

тасарруфидаги манбаларни умумлаштириш асосида бир қатор тадқиқотлар юзага келди.

Маълумки, XIX аср ўрталаридан иқтисодий ва сиёсий манфаатлар билан боғлиқ равишда Европа мамлакатларининг Шарқ, хусусан, Марказий Осиё халқлари тарихий ва маданий ўтмишига бўлган қизиқиши ниҳоятда кучайди. Натижада минтақа тарихига доир манбаларни тадқиқ этишга жиддий эътибор қаратилди. Дастлаб 1851-йилда О.Иакинфнинг Хитой манбалари асосида минтақа тарихига доир асари нашр этилди. Асарда “Бэй ши” (V аср), “Суй шу” (VII асрнинг бошлари) ва “Тан шу” (621-907 йй.) каби Хитой йилномаларида тилга олинган Шарқий Туркистон ва Ўрта Осиё ҳудудидаги давлатлар, ўлка, мулклар ва вилоятларнинг жойлашуви, хўжалиги, бошқаруви ва маданиятига доир маълумотлар ўз аксини топди. Асар кейинчалик Суғд

тарихига оид муҳим манбашунослик тадқиқотлари амалга оширилишига туртки берди. Шунингдек, ўлканинг маданий ҳаёти ҳамда ижтимоий жараёнларга оид хитой тилидаги айрим саёҳатномалар ҳамда Суғд тарихига доир маълумотлар мавжуд арман тилидаги айрим манбалар ҳам тадқиқ этилди. 1877-йилда В.Томашек хитой, араб – форс манбалари асосида қадимги Суғдиёна ва илк ўрта асрлар Суғдининг тарихий – географик ва сиёсий харитасини тиклаш мақсадида биринчи монографик тадқиқотини чоп эттирди. Тадқиқотчи ушбу асарида илк ўрта асрлар Суғди ҳозирги Зарафшон (Самарқанд ва Бухоро Суғди) ҳамда Қашқадарё (Жанубий Суғд) воҳаларини қамраб олганлиги ҳақида фикр юритади. Суғднинг географик жиҳатдан ушбу таркибий қисмларга ажратилиши кейинги тадқиқотларда ҳам сақланиб қолди. XX асрнинг 70-80-йилларида манбашунослик соҳаларидаги тадқиқотлар изчил давом эттирилди. Хусусан, Ўрта Осиёнинг V-VII асрлар тарихига доир арман ҳамда турк-руний манбалари тадқиқ этилди. Турк-руний манбаларнинг тадқиқ этилиши Туркий хоқонлиги ҳукмронлиги даврида суғдийларнинг хоқонлик иқтисодий ҳаётидаги мавқеи борасида қўшимча маълумотлар олиш имконини беради. Шунингдек, Суғд хунармандчилиги ривож омилларига доир муайян маълумотларни ўзида акс эттирган “Тарихи Табарий” асарининг таржима қилиниши бу борадаги муҳим босқич бўлди. Мазкур даврда суғдшуносликда ҳам бир қатор тадқиқотлар амалга оширилди. Жумладан, суғдшуносликнинг қарийб 75 йиллик натижалари асосида

умумлаштирувчи асар нашр юзини кўрди. Ушбу натижалар асарнинг иккинчи жилдида, библиографик илова сифатида акс этди. Қолаверса, М.М.Исҳоқов ўзининг Муғ тоғи ҳужжатлари ҳамда суғдча битиклар устидаги тадқиқотларида ҳам муайян хулосалар ва маълумотларни келтириб ўтди. Шунингдек, бу даврда Хитой йилномаларидаги тарихий-географик маълумотларга доир тадқиқотлар ҳам давом эттирилиб, муҳим хулосалар чиқарилди.

Суғднинг савдо-иқтисодий алоқалари манбашунослигида турли ҳудудлардан топилган суғдча хотирот-ташрифномаларнинг ўрганилиши ҳам уҳим аҳамиятга эга бўлди. Жумладан, Ҳиндистон билан Тибет чегарасида жойлашган Ладакх ҳудудидаги қоятош сиртига ёзилган ташрифномалар дастлаб Ф.В.К.Мюллер, кейинчалик Э.Бенвенист, В.Б.Хеннинг, С.Г.Кляшторный ҳамда В.А.Лившиц томонидан тадқиқ этилди. Талас водийси(Шарқий Туркистон)даги Кулонсой ва Тераксой даралари бўйлаб харсанг ва қоятошлардаги ташрифномалар ҳам XX асрнинг 60-йилларидаги муҳим топилма бўлди. Қорақурум водийси(Покистон)даги қоятош суратлари ҳамда суғдий ташрифномалар мажмуасининг топилиши эса манбашунослик соҳасида муҳим тадқиқотлар амалга оширилишига замин яратди. Шатиал қоятошларидаги суғдча ташрифномалар дастлаб Х.Хумбах томонидан тадқиқ этилди. Кейинчалик инглиз олими Н.Симс-Вильямс ушбу мажмуага оид

фотонусхаларни махсус альбом тарзида чоп эттирди.

Мустақиллик йилларида мамлакатимиз ҳудудида рўй берган тарихий жараёнларни холисона ўрганишга ҳукумат томонидан берилган катта эътибор туфайли манбашунослик соҳаларидаги тадқиқотлар янги босқичга кўтарилди. Қарийб бир ярим аср давомида бирламчи манбалар устида амалга оширилган тадқиқот ва яратилган асарларга янгича илмий ёндашув, уларни таҳлил этиш, тарих фанининг бошқа соҳаларидаги эришилган ютуқлар натижасида қўлга киритилган янги маълумотлар билан қиёсий солиштириш ва қайта тўлдириш асосида мамлакатимизда манбашунослик соҳасида алоҳида илмий мактаблар ривожланди. Жумладан, истиқлолнинг дастлабки йилларидаёқ Суғд битикларини тугал ўрганиш асосида М.М.Исҳоқовнинг тадқиқоти юзага келди. Шунингдек, Муғ тоғи ҳужжатларини тадқиқ ва таҳлил этиш асосида тадқиқотчи ҳамда унинг шогирдлари – А.Отаҳўжаев, Ш.Шоёқубов, Б.Бобоқулова томонидан мавзуга доир самарали ишлар амалга оширилди. А.Отаҳўжаев бугунги кунда манбашунослик соҳасида “Илк ўрта асрлар сиёсий, ижтимоий-иқтисодий ва маданий жараёнларда турк-суғд муносабатлари” мавзуида тадқиқот олиб бораётган бўлса, Ш.Шоёқубовнинг тадқиқоти туфайли Суғднинг товар-пул муносабатларига доир муҳим маълумотлар ва хулосалар вужудга келди.

Сўнгги йилларда Суғднинг тарихий-географиясига оид айрим араб манбалари ҳам тадқиқ этилди.

Шунингдек, хитойшунос А.Хўжаев изланишлари туфайли энг сўнгги тадқиқотларни ўзида акс эттирган, Хитой тилида чоп этилган суғдийларнинг савдо-сотик жараёнларидаги иштироки ҳамда Марказий Осиё тарихида тутган мавқелари ва Хитойдаги суғдийлар ҳаёти борасидаги муҳим тадқиқотлар нашр этилмоқда. Қолаверса, Марказий Осиёнинг бир қатор худудларидан аниқланган турк-руний ёзувлари устида ҳам маҳаллий, ҳам хорижий тадқиқотчилар томонидан изчил тадқиқотлар давом эттирилмоқда.

Суғд тарихига бўлган қизиқиш туфайли хорижлик мутахассислар томонидан ҳам манбашунослик борасида муҳим тадқиқотлар амалга оширилмоқда. Жумладан, кўплаб манбаларни жалб этиш асосида француз тадқиқотчиси Этъен де ла Васъер ўз тадқиқотини чоп эттирди 2. Тадқиқотчи ўз асарида суғдийларнинг халқаро савдо-иқтисодий алоқалардаги фаол иштироки борасида манбалар асосида муҳим маълумотларни келтириб ўтади.

XIX асрнинг ўрталаридан бошлаб ўтмишнинг турли жабҳаларини ёритишда муҳим аҳамиятга эга бўлган манбалар устида амалга оширилган тадқиқотлар Суғд ҳунармандчилиги ва савдо-иқтисодий алоқаларига доир муайян маълумотлар олиш имконини берди. Бироқ, бу каби манбаларнинг ҳунармандчилик соҳаларини тадқиқ этишда етарли эмаслиги, шунингдек, мавжуд манбаларни тадқиқ этишда тадқиқотчилар ўртасидаги турли ёндашувлар ҳамда хулосаларнинг якуний ечими топилмаганлиги (бу каби ҳолатларни Хитой манбаларидаги

географик маълумотлар ҳамда суғдча манбаларни тадқиқ этишдаги турлича ёндашувлар мисолида кузатиш мумкин) туфайли бу тадқиқотлар хулосаларидан мавзуга доир тўлиқ маълумотларни ололмаймиз. Шу сабабли фикримизча, мавзуни батафсил ёритиш ҳамда тадқиқот олдида қўйилган мақсад ва вазифаларни амалга оширишда бевосита Суғд худудида амалга оширилган археологик қазишмалар давомида қўлга киритилган илк ўрта асрлар даврига оид хунармандчилик маҳсулотлари ва танга пуллар устида олиб борилган тадқиқотларни мавжуд ёзма манбалар маълумотлари билан қиёсий таҳлил этиш асосида илмий хулосалар бериш мақсадга мувофиқдир.

Хулоса қилиб айтганда, XIX асрнинг сўнгги чорагидан бошлаб бугунги кунга қадар давом этаётган археологик тадқиқотлар натижасида илк ўрта асрлар Суғд хунармандчилиги, савдо – иқтисодий алоқалари, шаҳарлар ривожига, қадимги йўللари, ирригация иншоотлари бўйича кўплаб маълумотлар тўпланган. Уларнинг айримларида бир – бирини инкор этувчи хулосалар, бир томонлама ёндашувлар мавжуд. Тўпланган маълумотларни умумлаштириш, уларга илмий – қиёсий таҳлиллар асосида бугунги мустақиллик мафкураси нуқтаи назаридан янгича ёндашув орқали илмий хулосалар бериш замонавий тарихшуносликда муҳим аҳамият касб этиши шубҳасиздир.

References:

1. Абу Бакр Муҳаммад ибн Жаъфар ан-Наршахий. Бухоро тарихи. Форс тилидан А.Расулев таржимаси.-Тошкент.: Фан,1966. -120 б.
2. А. Анарбаев. Араблар босқини ва суғд-турк зодогонларининг тақдири. Ўзбекистон Археологияси. 2016. №
3. Anarbaev A. Самаркандский Согд и Фергана на Великом Шёлковом пути // Another Silk Road. Korea Silk Road Project. Geong Gi, 2012.
4. Асқаров А. Ўзбек халқининг этногенези ва этник тарихи.-Тошкент.: Шарқ,2007.- 232 б.
5. Бердимуратов А.Э.,Богомоллов Г.И., Индиаминова Ш., Уно Такоа, А.Бегматов..Кафирқалъа: новые выдающиеся находки искусство Согда. BULLETEN OF MIHO MUSEUM Volume 19
6. Исҳоқов М.М. Суғдиёна тарих чорраҳасида.-Тошкент: Фан,1990.-34 б.